# POZNÁVACIE PRÍSTUPY EMPIRICKÉHO VÝSKUMU V SOCIOLÓGII RODINY

PETER GURÁŇ, ALOJZ RITOMSKÝ

2026

# Poznávacie prístupy empirického výskumu v sociológii rodiny

**Peter Guráň, Alojz Ritomský**

Trnava 2026

RECENZENTI

Mgr. Ivana Novotná, PhD.
Mgr. Roman Hofreiter, PhD., univ. doc.

© Peter Guráň, 2026
© Alojz Ritomský, 2026
© Katedra sociológie, FF TU v Trnave, 202
© Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2026

Ilustrácia na obálke:

Publikácia neprešla jazykovou korektúrou. Za jazykovú úroveň príspevkov zodpovedajú autori.

ISBN 978-80-568-0871-9

*Venujeme Jarke Filadefiovej, našej súputníčke na cestách hľadania nových prístupov sociologického výskumu rodiny.*

# Obsah

**Úvodom** ..... 6

**Epistemológia empirického výskumu v sociálnych vedách** ..... 9

**Tri štýly poznania v empirickom výskume rodiny** ..... 12

**Kvantitatívny výskum rodiny v optike troch štýlov poznania** ..... 16

Predformálne prvky v kvantitatívnom výskume rodiny ..... 20
Formálne poznanie v kvantitatívnom výskume rodiny ..... 33
Postformálne poznanie v kvantitatívnom výskume rodiny ..... 37
Syntéza poznávacej triády kvantitatívneho výskumu rodiny ..... 39

**Kvalitatívny výskum rodiny v optike troch štýlov myslenia** ..... 42

Predformálne poznanie v kvalitatívnom výskume rodiny ..... 43
Formálne prvky v kvalitatívnom výskume rodiny ..... 45
Postformálne poznanie v kvalitatívnom výskume rodiny ..... 47

**Syntéza kvantitatívneho a kvalitatívneho výskumu rodiny** ..... 50

**Kritický rámec interpretácie výskumu rodiny na súčasnom Slovensku** ..... 52

**Metodologické implikácie postformálnej epistemológie pre budúci výskum rodiny** ..... 61

Záver ..... 66

Bibliografia ..... 70

# Úvodom

Impulzom k napísaniu tejto práce bola skúsenosť s tým, ako ľahko sa komplexné javy zjednodušujú a ako rýchlo sa metódy môžu oddeliť od zmyslu, ktorému mali pôvodne slúžiť. Táto práca je preto pokusom o návrat k pomalšiemu, sústredenejšiemu uvažovaniu – k poznaniu, ktoré sa neopiera len o presnosť pojmov, ale aj o schopnosť pochybovať.

Kniha je určená čitateľom, ktorí nehľadajú hotové odpovede, ale skôr rámec, v ktorom je možné klásť lepšie otázky. Predpokladá určitú mieru trpezlivosti a ochotu uvažovať v súvislostiach. Nesnaží sa obsiahnuť všetko, ani ponúknuť univerzálne riešenia. Je si vedomá svojich hraníc a považuje ich za súčasť poctivého prístupu k poznaniu.

Téma rodiny patrí v sociálnych vedách medzi najčastejšie skúmané oblasti, no zároveň medzi tie najnáročnejšie. Rodina je nielen empirickým objektom výskumu, ale aj silne normatívne a hodnotovo zaťaženým sociálnym javom, ktorý je hlboko zakotvený v každodennej skúsenosti, kultúrnych predstavách a spoločenských očakávaniach. Práve táto dvojitá povaha rodiny – ako predmetu vedeckého poznania aj osobne prežívanej reality – kladie osobitné nároky na spôsob, akým je empiricky skúmaná.

Snažíme sa v práci prekročiť čisto metodologické chápanie empirického výskumu rodiny a upriamiť pozornosť na jeho poznávacie epistemologické východiská. V praxi sociálnych vied sa totiž empirický výskum často redukuje na technickú otázku voľby metód, zatiaľ čo základné predpoklady poznávania – predstavy

o povahe sociálnej reality, úlohe výskumníka a statuse empirických dát – zostávajú implicitné a menej reflektované. Táto práca vychádza z presvedčenia, že bez epistemologickej reflexie nemožno dospieť k plnohodnotnému porozumeniu rodinných procesov.

Predložený text sa preto usiluje uchopiť empirický výskum rodiny prostredníctvom optiky troch štýlov poznania – predformálneho, formálneho a postformálneho. Tento rámec umožňuje chápať empirické poznanie nie ako jednotný a hodnotovo neutrálny proces, ale ako vývinovo a dialekticky štruktúrovaný spôsob poznávania, v ktorom sa prelínajú každodenné významy, metodologická racionalita a reflexívne porozumenie komplexnej sociálnej reality.

Zámerom práce nie je uprednostniť kvantitatívny alebo kvalitatívny výskum rodiny, ani vytvoriť normatívny model „správneho“ empirického postupu. Ambíciou je skôr poukázať na to, že oba prístupy obsahujú rôzne štýly poznania, ktoré sa môžu stať zdrojom poznávacej sily, ale aj poznávacích rizík. Postformálna perspektíva, ktorú práca sleduje, sa snaží tieto riziká nielen identifikovať, ale aj produktívne integrovať do komplexnejšieho chápania empirického výskumu.

Teoretickým východiskom práce je epistemologická reflexia empirického výskumu, ktorá je aplikovaná osobitne na kvantitatívny a kvalitatívny výskum rodiny. V prvej časti práce je analyzovaný kvantitatívny výskum rodiny z hľadiska prítomnosti predformálnych normatívnych predpokladov, formálnych metodologických postupov a postformálnej reflexie limitov merania a interpretácie dát. Druhá časť práce sa zameriava na kvalitatívny výskum rodiny, v ktorom sú identifikované predformálne prvky intuitívneho porozumenia,

formálne analytické postupy a postformálne reflexívne a dialektické interpretácie rodinného života.

Osobitná pozornosť je venovaná syntéze kvantitatívneho a kvalitatívneho výskumu rodiny, ktorá umožňuje prekonať ich tradičné metodologické opozície. Práca zdôrazňuje význam postformálnej epistemológie pre integráciu rôznych štýlov poznania a pre komplexné porozumenie rodiny ako sociálnej inštitúcie aj každodennej žitej reality.

Záver je venovaný možnostiam metodologickej implementácie postformálneho poznania v budúcom empirickom výskume rodiny. Práca poukazuje na potrebu reflexívnej konštrukcie výskumných problémov, kritickej operacionalizácie kvantitatívnych indikátorov, metodologickej disciplíny v kvalitatívnom výskume a kritickej reflexie zmiešaných výskumných postupov.

Práca je určená predovšetkým študentom a výskumníkom sociálnych vied, ktorí sa zaoberajú výskumom rodiny, no jej poznávací rámec je rovnako aplikovateľný aj na širšie spektrum sociálnych javov. Autori dúfajú, že predložený text prispeje k prehĺbeniu poznávacej citlivosti empirického výskumu a podnieti ďalšiu diskusiu o tom, ako poznávame sociálnu realitu, ktorú zároveň sami spoluutvárame.

V Trnave, Október 2026

Peter Guráň
Alojz Ritomský

# Epistemológia empirického výskumu v sociálnych vedách

Empirický výskum v sociálnych vedách býva niekedy chápaný ako technický proces zberu a analýzy dát. Takéto chápanie však zakrýva zásadnú skutočnosť: empirické poznanie nie je nikdy čisto technické ani hodnotovo neutrálne. Vzniká v rámci konkrétnych poznávacích predpokladov, ktoré *určujú, čo je považované za poznateľné, akými metódami a s akým nárokom na pravdivosť*. Epistemológia empirického výskumu sa preto nezaoberá len otázkou správnosti metód, ale predovšetkým *otázkou povahy sociálneho poznania*. Základným poznávacím problémom sociálnych vied je skutočnosť, že ich predmetom je spoločnosť, ktorej sú výskumníci zároveň súčasťou. Sociálna realita teda nie je vonkajším objektom podobným prírodným javom, ale výsledkom významov, interpretácií a sociálnych praktík. Ako upozorňujú Berger a Luckmann, „realita každodenného života sa javí ako objektívna, no v skutočnosti je sociálne konštruovaná“ (1966, s. 33). Empirický výskum tak vždy pracuje s realitou, ktorá je už vopred významovo štruktúrovaná.

V tradičnom pozitivistickom chápaní empirického výskumu dominovala predstava, že cieľom vedy je objavovanie objektívnych zákonitostí sociálneho správania analogicky k prírodným vedám. Kvantifikácia, meranie a štatistická generalizácia boli považované za hlavné znaky vedeckosti. Tento prístup však čelil kritike pre svoju neschopnosť zachytiť významovú a historickú povahu sociálnych javov. Ako zdôrazňuje Kuhn (1962), vedecké poznanie sa nevyvíja kumulatívne, ale v rámci paradigmatických rámcov, ktoré určujú, čo je vôbec považované za vedecký problém. Reakciou na limity pozitivizmu bol rozvoj interpretatívnych a konštruktivistických

prístupov, ktoré kladú dôraz na porozumenie sociálnym významom. V tomto kontexte nadobúda empirický výskum podobu systematického skúmania interpretácií aktérov, nie objektívnych faktov nezávislých od významu. Mills (2008) v tejto súvislosti upozorňuje, že bez prepojenia individuálnych skúseností so širšími spoločenskými štruktúrami sa empirický výskum redukuje na fragmentárny opis.

V kapitole Rozum a sloboda sa priamo venuje potrebnému úsiliu pri poznávaní obrysov novej epochy, do ktorej vstupujeme, píše, že „pri svojom úsilí orientovať sa (ak ho vôbec vyvíjame) zisťujeme, že príliš mnoho našich pôvodných očakávaní a predstáv je historicky zaťažených, že príliš veľa našich štandardných kategórií myslenia a cítenia nám práve často viac bráni ako pomáha objasniť, čo sa deje okolo nás, mnohé naše výklady javov sú odvodené z doby historického prechodu od stredoveku k „modernej dobe“ a ak sú zovšeobecňované na dnešok, stávajú sa nevhodnými, irelevantnými a nepresvedčivými“ (Mills, 2008, s. 180).

Poznávacia reflexia empirického výskumu sa v súčasnosti čoraz viac orientuje na postformálnu perspektívu, ktorá neodmieta ani kvantitatívne, ani kvalitatívne metódy, ale zdôrazňuje ich historickú, hodnotovú a mocenskú podmienenosť. Empirické poznanie je v tomto rámci chápané ako proces, v ktorom sa prelínajú predformálne významy, formálne metodologické postupy a reflexívna interpretácia. Výskumné kategórie, indikátory a interpretácie nie sú neutrálne nástroje, ale stávajú súčasťou diskurzu moci? Tento rozmer poznania explicitne tematizuje Foucault, podľa ktorého „moc a poznanie sa navzájom priamo implikujú“ (Foucault, 1980). Empirický výskum tak nie je len prostriedkom opisovania sociálnej reality, ale aj nástrojom

jej regulácie – tým, že definuje normy, odchýlky a legitímne spôsoby správania. Podobne Bourdieu poukazuje na to, že vedecké kategórie môžu fungovať ako forma symbolickej moci, ktorá legitimizuje sociálne nerovnosti (Bourdieu, 1991).

Z poznávacieho hľadiska z toho vyplýva, že empirický výskum v sociálnych vedách si vyžaduje reflexívny postoj. Výskumník nemôže predstierať úplnú neutralitu, ale musí transparentne pracovať so svojimi teoretickými východiskami, hodnotovými predpokladmi a spoločenskou pozíciou. Poznávacia kvalita výskumu sa tak neposudzuje len podľa presnosti merania, ale aj podľa miery reflexivity a schopnosti kriticky interpretovať vlastné poznatky. Empirický výskum v sociálnych vedách je preto zrelý, zodpovedajúci danej úrovni poznania vtedy, keď dokáže prekročiť úroveň technickej produkcie dát a stať sa nástrojom porozumenia spoločenským procesom. Jeho cieľom nie je iba odpovedať na otázku *ako veci sú*, ale aj na otázku *prečo sú také, aké sú, a komu toto poznanie slúži*. V tomto zmysle epistemológia empirického výskumu nepredstavuje okrajovú filozofickú reflexiu, ale samotnú a nevyhnutnú podmienku hodnoty a vedeckej relevantnosti sociálnych vied.

# Tri štýly poznania v empirickom výskume rodiny

Rodina patrí medzi najintenzívnejšie skúmané sociálne inštitúcie, no zároveň medzi epistemologicky najproblematickejšie objekty empirického výskumu. Je totiž javom, ktorý je zároveň každodenne prežívaný, normatívne regulovaný aj vedecky analyzovaný. Práve táto viacvrstvová povaha robí z výskumu rodiny ideálny priestor na uplatnenie rozlíšenia predformálneho, formálneho a postformálneho štýlu poznania. Na príklade rodiny možno ukázať, že empirické poznanie nevzniká jednorazovým metodologickým aktom, ale ako proces medzi významom, metódou a reflexiou.

### Predformálne poznanie: rodina ako historická konštanta

Predformálne poznanie vstupuje do výskumu rodiny mimoriadne silno. Každý výskumník je totiž zároveň členom nejakej rodiny a disponuje intuitívnymi predstavami o tom, čo je „normálna“, „funkčná“ alebo „stabilná“ rodina. Tieto predstavy sú zakotvené v každodennej skúsenosti, tradícii a verejnom diskurze a majú tendenciu javiť sa ako prirodzené a nespochybniteľné.

V empirickom výskume sa predformálne poznanie prejavuje napríklad v:

- normatívnych definíciách rodiny,
- implicitnom uprednostňovaní manželstva,
- patologizácii jednorodičovských alebo neformálnych rodín.

Ako upozorňujú Berger a Luckmann (1966), každodenné poznanie má tendenciu objektivizovať sociálne konštruované významy. Ak zostanú tieto významy nereflektované, výskum rodiny sa ľahko mení na vedeckú reprodukciu spoločenských noriem.

## Formálne poznanie: rodina ako súbor premenných

Formálne poznanie vstupuje do výskumu rodiny prostredníctvom metodologickej racionalizácie. Pojmy ako manželstvo, rodičovstvo či domácnosť sú operacionalizované do merateľných indikátorov – sobášnosť, rozvodovosť, fertilita, deľba práce v domácnosti. Tento krok umožňuje porovnávanie, generalizáciu a identifikáciu sociálnych vzorcov.

Formálny štýl poznania je nevyhnutný pre systematický výskum rodiny, no zároveň prináša epistemologické napätie. Rodina je v tomto rámci redukovaná na analyticky zvládnuteľné jednotky, pričom sa stráca významová a procesná dimenzia rodinného života. Ako zdôrazňuje Kuhn (1962), vedecké poznanie je vždy viazané na paradigmatické rámce, ktoré určujú, čo je merateľné a relevantné. Vo výskume rodiny sa tak môže stať, že metodologicky korektné dáta budú interpretované spôsobom, ktorý zakrýva sociálne nerovnosti a naturalizuje historicky podmienené rodinné modely.

## Postformálne poznanie: rodina ako proces v kontexte moci a nerovnosti

Postformálne poznanie predstavuje reflexívny obrat vo výskume rodiny. Neodmieta ani kvantitatívne, ani kvalitatívne prístupy, ale kladie otázky po hraniciach ich poznávacej platnosti. Rodina je v

tomto rámci chápaná ako proces vyjednávania významov, zdrojov a moci v konkrétnych historických a spoločenských podmienkach.

Postformálny výskum sa pýta:

- kto definuje normy rodiny,
- ktoré rodinné formy sú zviditeľňované a ktoré marginalizované,
- ako výskumné kategórie reprodukujú sociálne nerovnosti.

Foucault (1980) upozorňuje, že poznanie funguje ako forma moci, ktorá reguluje populáciu prostredníctvom kategorizácie a normalizácie. V kontexte rodiny to znamená, že výskum môže legitimizovať konkrétne rodinné usporiadania ako „správne“ a iné ako „rizikové“.

Podobne Mills (2008) zdôrazňuje, že rodinné skúsenosti nemožno pochopiť bez ich prepojenia so sociálnymi štruktúrami, ako sú trh práce, sociálna politika či rodová nerovnosť. Tento prístup so špecifickým zameraním na výskum rodiny uplatňuje vo svojich prácach D. Morgan. Morgan presúva chápanie rodiny ako objektu sociologického výskumu, t.j. tradične chápaného celku, inštitúcie skupiny..do polohy dynamickej. Rodinu chápe ako súbor činností, aktivít, ktoré považujeme za rodinné. Hovorí, že „či nie je navádzajúce, či dokonca nebezpečné hovoriť o „rodine“ ako takej tvárou v tvár pozorovateľnej rozmanitosti moderných rodinných praktik a usporiadaní domáceho života (Morgan, 1996). V tomto chápaní sa entropia rodinných foriem a vzťahov prejavuje v prístupe, ktorý je charakteristický objektívnym videním – rodinné činnosti, praktiky

tvoria rodinu. Výmena podstatného mena rodina na prídavné meno rodinný znamená, že nejde o gramatickú hru ale zásadnú zmenu v chápaní rodiny v jej postformálnom zmysle.

## Triáda vo výskume rodiny

Predformálne, formálne a postformálne poznanie tvoria vo výskume rodiny triádu. Predformálne významy poskytujú východiskovú orientáciu, formálne postupy zabezpečujú metodologickú kontrolu a postformálna reflexia umožňuje kritickú interpretáciu a integráciu. Výsledná kvalita výskumu rodiny nespočíva v eliminácii niektorého zo štýlov, ale v ich vedomom prepojení.

Výskum rodiny v sociálnych vedách ukazuje, že poznávanie nie je abstraktnou filozofickou otázkou, ale praktickým problémom empirickej práce. Tri štýly poznania – predformálne, formálne a postformálne – umožňujú pochopiť, ako vznikajú vedecké kategórie a ako sa tieto kategórie môžu stať nástrojmi porozumenia, ale aj moci. Rodina ako výskumný objekt tak odhaľuje nielen dynamiku sociálneho života, ale aj povahu samotného sociálneho poznania.

# Kvantitatívny výskum rodiny v optike troch štýlov poznania

Kvantitatívny výskum rodiny býva v sociálnych vedách často prezentovaný ako metodologicky najpresnejší a epistemologicky „najtvrdší“ spôsob poznávania rodinných javov. Jeho autorita vychádza z práce s číslami, štatistikou a generalizáciou, ktoré pôsobia dojmom objektivity a hodnotovej neutrality.

Takéto chápanie však zakrýva skutočnosť, že kvantitatívny výskum rodiny je hlboko zakotvený v rôznych štýloch poznania, ktoré sa v ňom prelínajú a navzájom podmieňujú. Optika predformálneho, formálneho a postformálneho poznania umožňuje pochopiť kvantitatívny výskum rodiny ako epistemologicky komplexný proces, nie ako čisto technickú operáciu.

### *Predformálne poznanie: normy a samozrejmosti v pozadí merania*

Predformálne poznanie vstupuje do kvantitatívneho výskumu rodiny ešte pred samotným zberom dát. Prejavuje sa v každodenných predstavách o tom, čo je rodina, aké rodinné formy sú „normálne“ a ktoré predstavujú „odchýlku“. Tieto predstavy sú hlboko zakorenené v kultúrnych tradíciách, verejnom diskurze a osobnej skúsenosti výskumníkov.

V kvantitatívnom výskume rodiny sa predformálne poznanie prejavuje napríklad v:

- preferovaní manželstva ako základnej jednotky rodiny,
- používaní pojmov ako „úplná“ a „neúplná“ rodina,
- interpretácii rozvodovosti či nízkej fertility ako „problému“.

Ako upozorňujú Berger a Luckmann, to, čo sa javí ako objektívna realita, je často výsledkom sociálnej konštrukcie a internalizovaných významov. Ak tieto predformálne predpoklady zostanú nereflektované, kvantitatívny výskum môže nevedome reprodukovať normatívne hodnotenia namiesto ich analýzy.

### *Formálne poznanie: metodologická racionalizácia rodiny*

Formálne poznanie tvorí jadro kvantitatívneho výskumu rodiny. Je založené na presne definovaných pojmoch, operacionalizácii premenných, štandardizovanom zbere dát a štatistickej analýze. Rodina je v tomto rámci rozložená na analytické jednotky – domácnosti, manželstvá, rodičovstvo – ktoré možno merať, porovnávať a generalizovať.

Vďaka formálnemu poznaniu je možné identifikovať:

- štruktúra domácností podľa rôznych kritérií – úplné/neúplné, rodinné/nerodinné a pod.
- trendy v sobášnosti a rozvodovosti, pôrodnosti,
- rozdiely vo fertilite medzi sociálnymi skupinami,
- vzťahy medzi rodinným správaním a socioekonomickými faktormi ako zamestnanie, vzdelanie.

Tento štýl poznania dodáva kvantitatívnemu výskumu jeho vedeckú autoritu. Zároveň však nevyhnutne redukuje komplexnú realitu rodinného života na obmedzený súbor indikátorov. Ako zdôrazňuje Kuhn, vedecké poznanie vždy funguje v rámci paradigmatických rámcov, ktoré určujú, čo je považované za relevantné a merateľné. Aj metodologicky precízny kvantitatívny výskum tak nesie epistemologické limity.

### *Postformálne poznanie: reflexia limitov a kontextov*

Postformálne poznanie predstavuje reflexívny obrat v interpretácii kvantitatívnych dát o rodine. Neodmieta meranie ani štatistickú analýzu, ale kladie otázky po význame, kontexte a dôsledkoch produkovaného poznania. Zameriava sa na to, ako výskumné kategórie vznikajú, aké mocenské vzťahy odrážajú a aké sociálne nerovnosti môžu legitimizovať.

Postformálny prístup sa pýta:

- koho skúmame a koho v dátach nevidíme,
- ako štatistické kategórie ovplyvňujú verejný diskurz o rodine,
- či interpretácie dát neprenášajú štrukturálne problémy na jednotlivé rodiny,
- aké typy stereotypov sa v rodinách udržiavajú a reprodukujú.

Foucault poukazuje na to, že poznanie a moc sú neoddeliteľné – vedecké diskurzy regulujú spoločnosť tým, že definujú normy a odchýlky (Foucault, 1980). V kontexte kvantitatívneho výskumu

rodiny to znamená, že štatistiky môžu pôsobiť ako nástroj symbolickej regulácie rodinného života.

Podobne aj Mills (2008) vo svojej Sociologickej imaginacii zdôrazňuje, že osobné rodinné situácie možno pochopiť len v prepojení s historickými a štrukturálnymi podmienkami, v ktorých sa odohrávajú. Postformálne poznanie preto premieňa kvantitatívne dáta z opisných ukazovateľov na kritické indikátory sociálneho usporiadania, dáta sa relativizujú, prehodnocujú a začleňujú do daného interpretačného rámca.

### *Syntéza troch štýlov poznania*

Predformálne, formálne a postformálne poznanie netvoria vo kvantitatívnom výskume rodiny oddelené fázy, ale dialektickú jednotu. Predformálne významy poskytujú východiskové orientácie, formálne postupy zabezpečujú metodologickú kontrolu a postformálna reflexia umožňuje kritické pochopenie širších spoločenských súvislostí.

Epistemologická zrelosť kvantitatívneho výskumu rodiny nespočíva teda v snahe odstrániť normatívne vplyvy, ale ich podrobiť vedomej reflexii a analyticky spracovať. Ako na to často upozorňuje aj Bourdieu, nereflektované kategórie môžu fungovať ako symbolická moc, ktorá legitimizuje sociálne nerovnosti (Bourdieu, 1991).

Kvantitatívny výskum rodiny nemožno chápať ako epistemologicky neutrálny opis sociálnej reality. Je výsledkom interakcie predformálnych významov, formálnych metodologických postupov a postformálnej reflexie. Optika troch štýlov poznania

umožňuje prekročiť zjednodušené protiklady medzi „objektivitou“ a „hodnotami“ a ukazuje, že aj čísla majú svoj sociálny a politický význam. V tomto zmysle predstavuje kvantitatívny výskum rodiny nielen nástroj merania, ale aj zrkadlo spoločenských noriem, moci a nerovností.

## *Predformálne prvky v kvantitatívnom výskume rodiny*

Hoci je kvantitatívny výskum rodiny tradične spájaný s formálnym, metodologicky kontrolovaným poznaním, v jeho základoch pretrvávajú viaceré predformálne poznávacie prvky, ktoré významne ovplyvňujú konštrukciu výskumného dizajnu, operacionalizáciu premenných aj interpretáciu výsledkov. Ide o predvedecké predpoklady, ktoré sú často implicitné a nereflektované, a práve preto nadobúdajú status samozrejmostí. Jedným zo základných predformálnych prvkov je normatívne chápanie rodiny. Kvantitatívny výskum rodiny často vychádza z implicitného modelu „normálnej“ rodiny, ktorý je historicky spätý s nukleárnou rodinou založenou na manželstve. Tento model sa následne premieta do výskumných kategórií a indikátorov. Ako upozorňujú Berger a Luckmann v Sociálnej konstrukcii realit „inštitucionálne usporiadania majú tendenciu javiť sa ako objektívna realita, hoci sú výsledkom ľudskej činnosti“ (Berger, Luckmann, 1966). V kvantitatívnom výskume rodiny sa tak sociálne konštruované normy môžu prezentovať ako empirické fakty.

Ďalším významným predformálnym prvkom je naturalizácia sociálnych konštruktov. Premenné ako „funkčnosť rodiny“,

„rodinná súdržnosť“ alebo „kvalita rodinného života“ sú často operacionalizované prostredníctvom štandardizovaných škál, ktoré predpokladajú univerzálnu platnosť určitých významov. Tým dochádza k zjednodušeniu komplexných rodinných procesov a k potlačeniu kultúrnych a historických rozdielov. Tento problém súvisí s tým, čo Mills (2008) označuje ako absenciu sociologickej imaginácie, keď „osobné problémy jednotlivcov sú oddelené od verejných otázok spoločnosti“.

Predformálne poznanie sa výrazne prejavuje aj v intuitívnych rozhodnutiach výskumníka, ktoré predchádzajú samotnej formalizácii výskumu. Výber tém, premenných a indikátorov je často založený na „zdravom rozume“ a spoločensky zdieľaných predstavách o tom, čo je v rodine dôležité, problémové alebo normálne. Tieto rozhodnutia nie sú poznatkovo neutrálne, ale odrážajú hodnotové orientácie výskumníka a jeho spoločenskú pozíciu.

Osobitnou oblasťou predformálneho poznania je hodnotové zaťaženie kvantitatívnych indikátorov. Napríklad ukazovatele stability rodiny, ako je miera rozvodovosti alebo dĺžka trvania manželstva, implicitne predpokladajú, že stabilita je pozitívnou hodnotou a že jej narušenie predstavuje sociálny problém. Takéto hodnotové predpoklady sú typické pre predformálne poznanie, ktoré nerozlišuje dostatočne medzi deskriptívnou a normatívnou rovinou analýzy.

Predformálne prvky sa napokon prejavujú aj v interpretácii štatistických výsledkov štúdie najmä z 90-tych rokov u nás aj v postsocialistických krajinách. Kvantitatívne dáta sú často interpretované ako dôkaz „krízy rodiny“, bez hlbšej analýzy štrukturálnych podmienok a spoločenských zmien, v ktorých sa

rodinný život odohráva. Ako na to upozorňuje Hochschild, že zmeny v rodinných vzťahoch nemožno pochopiť bez analýzy zmien v organizácii práce, rodových rolí a starostlivosti (Hochschild, 1989).

Z poznávacieho hľadiska možno konštatovať, že predformálne poznanie nepredstavuje vonkajší protiklad kvantitatívneho výskumu rodiny, ale jeho vnútornú a často neviditeľnú vrstvu. Reflexia týchto predpokladov je nevyhnutným krokom k postformálnemu, kritickému poňatiu empirického výskumu rodiny.

## *Poznávacia kontrola predformálnych prvkov v empirickom výskume rodiny (Metodologický exkurz)*

Predformálne prvky poznania – každodenné predstavy, normatívne očakávania a intuitívne interpretácie – sú neoddeliteľnou súčasťou empirického výskumu v sociálnych vedách. Nevznikajú ako metodologická chyba, ale ako východisková vrstva poznávania, ktorá predchádza formalizácii výskumného procesu. Epistemologický problém nespočíva v ich existencii, ale v ich nereflektovanom pôsobení. Metodologická úloha výskumu preto nespočíva v ich eliminácii, ale v ich systematickej kontrole.

### *a. Explicitná konceptualizácia namiesto samozrejmých kategórií*

Prvým krokom poznávacej kontroly predformálnych prvkov je explicitná konceptualizácia základných pojmov. Kategórie ako „rodina“, „stabilita“, „funkčnosť“ alebo „riziko“ nesmú zostať samozrejmými pojmami odvodenými zo zdravého rozumu alebo verejného diskurzu.

Metodologický postup:

- jasne definovať používané pojmy,
- uviesť ich teoretické východiská,
- odlíšiť analytické pojmy od normatívnych hodnotení.

Týmto krokom sa predformálne významy transformujú na predmet analýzy, nie na jej skrytý predpoklad.

### *b. Reflexivita výskumníka ako metodologický nástroj*

Druhým kľúčovým nástrojom je systematická reflexivita výskumníka, znamená to, že výskumník si musí vždy uvedomiť vlastnú sociálnu pozíciu, zohľadniť svoje hodnotové orientácie a skúsenosti s odinným životom, ktoré môžu ovplyvniť výber tém, výskumných otázok a následne aj interpretácií.

Metodologický postup:

- explicitne pomenovať výskumnú pozíciu,
- reflektovať vzťah k skúmanému javu,
- oddeliť analytické tvrdenia od osobných presvedčení.

Reflexivita tu neoslabuje objektivitu, ale ju nahrádza intersubjektívnou kontrolou.

### *c. Metodologická triangulácia ako kontrola intuície*

Predformálne poznanie sa často prejavuje v intuitívnych

interpretáciách dát. Ich poznávaciu kontrolu zabezpečuje triangulácia – kombinovanie rôznych zdrojov dát, metód a analytických perspektív.

Metodologický postup:

- porovnávať kvantitatívne a kvalitatívne zistenia,
- konfrontovať vlastné interpretácie s alternatívnymi vysvetleniami,
- využívať kolektívnu analytickú diskusiu.

Triangulácia zabraňuje tomu, aby sa intuícia stala nekontrolovaným zdrojom poznania.

### *4. Oddelenie deskripcie a hodnotenia*

Predformálne prvky často splývajú s normatívnymi súdmi, s rozšírenými každodennými hodnoteniami. Poznávacia kontrola vyžaduje dôsledné oddelenie deskriptívnej a hodnotiacej roviny.

Metodologický postup:

- rozlišovať medzi „je“ a „má byť“,
- uvádzať empirické zistenia oddelene od interpretačných rámcov,
- explicitne označiť normatívne závery ako normatívne.

Tým sa zabraňuje naturalizácii, zovšeobecňovaniu a interpretácii hodnôt ako empirických faktov.

### *5. Postformálna syntéza: integrácia, nie potlačenie*

Záverečným krokom poznávacej kontroly predformálnych prvkov je ich postformálna integrácia. Predformálne významy nie sú odstránené, ale sú:

- reflektované,
- metodologicky spracované,
- zasadené do širšieho kontextu moci a nerovnosti.

Takto sa z intuitívnych východísk stáva legitímny predmet sociologickej analýzy.

### *Syntéza jednou vetou*

Predformálne prvky poznania sa nekontrolujú ich potlačením, ale ich explicitným pomenovaním, reflexívnou analýzou a metodologickou integráciou do formálnych a postformálnych výskumných postupov.

### *Príklady z výskumu rodiny na Slovensku*

Predformálne prvky poznania sú v empirickom výskume rodiny na Slovensku mimoriadne silné, keďže rodina je spoločensky normatívne regulovaný a politicky exponovaný jav. Ich poznávacia kontrola je preto nevyhnutná, ak má výskum prekročiť úroveň reprodukcie verejných diskurzov a dosiahnuť analytickú relevanciu.

## A. Výskum jednorodičovských domácností a rizika chudoby

Empirické výskumy rodiny na Slovensku opakovane poukazujú na zvýšené riziko chudoby v jednorodičovských domácnostiach, čo potvrdzujú aj údaje Štatistického úradu Slovenskej republiky. Na úrovni opisnej štatistiky ide o korektné konštatovanie. Problém však vzniká na úrovni interpretácie, kde sa do výskumu často nevedome prenášajú predformálne normatívne predpoklady.

### *a. Identifikácia predformálneho prvku*

Predformálny prvok sa v tomto prípade prejavuje v implicitnom predpoklade, že:

„Jednorodičovská rodina je ekonomicky riziková preto, lebo je neúplná."

Tento predpoklad:

- vychádza zo zdravého rozumu a verejného diskurzu,
- nie je empirickým zistením, ale normatívnym hodnotením,
- prenáša zodpovednosť za sociálne riziko z inštitúcií na rodinnú formu.

Ako upozorňuje Pierre Bourdieu, takéto kategórie fungujú ako forma symbolickej moci, keď sociálne podmienené rozdiely prezentujú ako prirodzené vlastnosti skupín.

### *b. kontrola pomocou konceptualizácie*

Prvým krokom kontroly predformálneho prvku je zmena v spôsobe a formulácii výskumnej otázky. Namiesto: „Prečo sú jednorodičovské rodiny chudobnejšie?“ sa výskumná otázka reformuluje na: „Za akých inštitucionálnych a sociálnych podmienok sa jednorodičovstvo stáva ekonomickým rizikom?“ Týmto krokom sa rodinná forma prestáva automaticky chápať ako príčina a stáva sa indikátorom nerovného rozdelenia zdrojov.

### *c. Konfrontácia intuície s empirickým kontextom*

Epistemologická kontrola predformálneho poznania pokračuje konfrontáciou štatistických dát so širším sociálnym kontextom:

- feminizácia jednorodičovstva,
- rodová mzdová nerovnosť,
- nízka dostupnosť flexibilnej práce,
- slabá inštitucionálna podpora starostlivosti o deti.

V duchu Millsovej sociologickej imaginácie sa individuálna situácia rodín interpretuje ako verejná otázka sociálneho usporiadania, nie ako osobné zlyhanie.

### *d. Triangulácia ako nástroj kontroly predformálnych interpretácií*

Predformálne intuície sú ďalej kontrolované prostredníctvom už spomínanej triangulácie:

- kvantitatívne dáta o príjmoch a chudobe,
- kvalitatívne výpovede rodičov o časovej a finančnej záťaži,
- analýza sociálnej politiky a trhu práce.

Ako zdôrazňujú aj B. Glaser a A. Strauss, systematická analýza umožňuje transformovať každodenné skúsenosti a poznatky na teoreticky relevantné poznanie (Glaser & Strauss, 1967).

### *e. Postformálna interpretácia: presun z rodiny na štruktúry*

Výsledkom takejto poznávacej kontroly predformálnych prvkov je postformálna interpretácia, ktorá hovorí:

Zvýšené riziko chudoby jednorodičovských domácností na Slovensku nie je dôsledkom rodinnej „neúplnosti“, ale výsledkom rodovo a triedne nerovného nastavenia trhu práce a sociálnej politiky.

Takto formulovaný záver:

- nenaturalizuje sociálne nerovnosti,
- odhaľuje vzťah medzi poznaním a mocou,
- mení štatistický údaj na sociologickú analýzu nerovnosti.

Tento posun je v súlade s foucaultovským chápaním poznania ako súčasti diskurzu moci.

## B. Príklad rozvodovosti na Slovensku: od morálneho súdu k analýze moci a nerovnosti

### a. Opisná rovina (empirické fakty)

Údaje Štatistický úrad Slovenskej republiky dlhodobo ukazujú:

- stabilne vysokú mieru rozvodovosti,
- výrazné regionálne rozdiely,
- vyššiu rozvodovosť u skupín s nižším socioekonomickým statusom.

Na úrovni opisnej štatistiky ide o korektný popis trendov.

### b. Predformálny interpretačný prvok

V slovenskom verejnom diskurze (a často implicitne aj vo výskume) sa rozvodovosť interpretuje ako: „oslabovanie rodinných hodnôt“ alebo „zlyhanie manželstva“. Tento výklad:

- nie je empirickým zistením, ale normatívnym predpokladom,
- vychádza zo zdravého rozumu a morálneho diskurzu,
- individualizuje spoločenský problém.

Znovu sa môžeme odvolať na Pierra Bourdieu, že takéto interpretácie fungujú ako symbolická moc, lebo keď legitimizujú nerovnosti tým, že ich prezentujú ako dôsledok osobných zlyhaní.

### c. Poznávacia kontrola: zmena analytickej otázky

Podobne ako v predchádzajúcom príklade kontrola predformálneho prvku bude spočívať v reformulácii otázky: *„Prečo ľudia zlyhávajú v manželstve?“* na otázku *„Za akých sociálnych, ekonomických a inštitucionálnych podmienok sa manželstvo stáva nestabilným?“* Týmto krokom sa rozvod neinterpretuje ako morálne zlyhanie, ale ako indikátor štrukturálneho napätia.

### d. Kontextualizácia a triangulácia

Rozvodovosť je epistemologicky kontrolovaná prepojením:

- štatistických dát,
- kvalitatívnych výpovedí o pracovnom strese, zadlženosti, rodovej nerovnosti,
- analýzy trhu práce a sociálnej politiky.

Optikou sociologickej imaginácie sa individuálne rozvody interpretujú ako verejná otázka rodových rolí, organizácie práce a sociálnej neistoty, podmienok dospievania a pod.

### e. Postformálna interpretácia

Rozvodovosť na Slovensku nevyjadruje úpadok rodinných hodnôt, ale rastúce napätie medzi normatívnym modelom manželstva areálnymi sociálnymi podmienkami jeho fungovania. Takto je predformálny morálny súd epistemologicky kontrolovaný a nahradený sociologickou analýzou moci a nerovnosti.

## C. Fertilita na Slovensku: od „neochoty mať deti“ k analýze štrukturálnych obmedzení

### a. Opisná rovina (empirické fakty)

Podľa údajov Štatistický úrad Slovenskej republiky:

- úhrnná plodnosť na Slovensku dlhodobo nedosahuje úroveň reprodukcie,
- rodičovstvo sa odkladá do vyššieho veku,
- existujú výrazné  regionálne rozdiely.

### b. Predformálny interpretačný prvok

Predformálny diskurz často interpretuje nízku fertilitu ako nezáujem mladých o rodinu“, „individualizmus“ alebo kariérizmus“.

Tento výklad:

- vychádza zo zdravého rozumu,
- moralizuje reprodukčné správanie a
- zakrýva sociálne nerovnosti.

V duchu interpretácie  Michela Foucaulta, takéto diskurzy regulujú populáciu prostredníctvom poznania, ktoré definuje „zodpovedné“ a „nezodpovedné“ správanie.

### c. Epistemologická kontrola: presun príčiny

Epistemologická kontrola spočíva v zmene analytického rámca: „*Prečo ľudia nechcú mať deti?*“ sa mení na otázku „*Za akých podmienok je rodičovstvo pre rôzne sociálne skupiny uskutočniteľné?*“.

Týmto krokom sa fertilita prestáva chápať ako individuálna voľba izolovaná od kontextu a stáva sa sociálne podmienenou stratégiou.

### d. Kontextualizácia a sociálna nerovnosť

Postformálna interpretácia spája fertilitu s:

- dostupnosťou bývania,
- neistotou pracovných dráh,
- rodovou nerovnosťou v starostlivosti a
- slabou infraštruktúrou služieb.

V duchu C. Wright Mills sa reprodukčné rozhodnutia chápu ako odpoveď na štrukturálne podmienky, nie ako hodnotový deficit.

### e. Postformálny záver interpretácie

Nízka fertilita na Slovensku nie je dôsledkom „krízy rodičovstva“, ale výsledkom nerovného rozdelenia rizík a nákladov spojených s reprodukciou v súčasnej spoločnosti. Zároveň sa otvára priestor na širšiu interpretáciu už získaných údajov z reprezentatívnych výskumov, napr. v Európskom výskume hodnôt vyše 40 % respondentov odpovedalo, že mať deti je povinnosťou voči spoločnosti.

Čo sa skrýva za touto odpoveďou? Takto je predformálny moralizujúci výklad kontrolovaný a nahradený kritickou sociologickou analýzou.

**Syntéza exkurzu jednou vetou**

Epistemologická kontrola predformálnych prvkov pri interpretácii rozvodovosti a fertility na Slovensku spočíva v presune od morálnych a individualizujúcich výkladov k analýze sociálnych podmienok, mocenských vzťahov a nerovností, ktoré formujú rodinné stratégie.

## *Formálne poznanie v kvantitatívnom výskume rodiny*

Formálne poznanie predstavuje poznávacie jadro kvantitatívneho výskumu rodiny. Je charakterizované snahou o systematickosť, metodologickú kontrolu a racionalizáciu poznávacieho procesu. Na rozdiel od predformálneho poznania, ktoré pracuje s implicitnými významami a normami, formálne poznanie sa usiluje o ich explicitné vymedzenie, operacionalizáciu a empirickú kontrolu. Z epistemologického hľadiska vychádza formálne poznanie z predpokladu, že sociálnu realitu rodiny je možné skúmať prostredníctvom merateľných premenných, medzi ktorými možno identifikovať pravidelnosti a vzťahy. Tento prístup nadväzuje na pozitivistickú a postpozitivistickú tradíciu sociálnych vied, v ktorej je poznanie chápané ako systematické približovanie sa k empiricky overiteľným tvrdeniam. Ako uvádza T. S. Kuhn v *The Structure of Scientific Revolutions (1962)*, normálna veda operuje v rámci ustálených paradigmatických rámcov, ktoré umožňujú kumulatívny rozvoj poznania.

Kľúčovým znakom formálneho poznania v kvantitatívnom výskume rodiny je operacionalizácia teoretických pojmov. Abstraktné koncepty ako manželstvo, rodičovstvo, rodinná stabilita či deľba práce v domácnosti sú transformované do súboru empiricky pozorovateľných indikátorov. Tento proces umožňuje, aby sa rodina stala objektom systematického merania a porovnávania naprieč populáciami a časom. Zároveň však predstavuje epistemologický filter, ktorý redukuje komplexnú sociálnu realitu na analyticky zvládnuteľné rozmery. Formálne poznanie sa ďalej prejavuje v hypoteticko-deduktívnej logike výskumu. Výskum rodiny je často založený na formulovaní hypotéz o vzťahoch medzi premennými, napríklad medzi socioekonomickým statusom a rodinnou stabilitou, medzi pracovným zaťažením rodičov a deľbou starostlivosti o deti alebo medzi vzdelaním a reprodukčnými stratégiami. Empirické dáta slúžia na testovanie týchto hypotéz prostredníctvom štatistických metód, čím sa posilňuje nárok výskumu na objektivitu a intersubjektívnu overiteľnosť.

Dôležitým poznávacím ideálom formálneho poznania je hodnotová neutralita. Kvantitatívny výskum rodiny sa usiluje oddeliť deskriptívnu rovinu analýzy od normatívnych súdov a prezentovať výsledky ako hodnotovo nezávislé fakty. Tento ideál nadväzuje na Weberovu koncepciu hodnotovej neutrality (Weber, 1949) v sociálnych vedách, podľa ktorej má byť vedecká analýza zbavená explicitných hodnotových hodnotení. V praxi však ide skôr o regulačný ideál než o plne dosiahnuteľný stav.

Formálne poznanie zároveň umožňuje generalizáciu poznatkov. Na základe reprezentatívnych výberov a štatistických analýz je možné formulovať tvrdenia o širších populáciách, trendoch a sociálnych

vzorcoch rodinného správania. Práve táto schopnosť generalizácie predstavuje jednu z hlavných epistemologických predností kvantitatívneho výskumu rodiny, najmä v oblastiach demografických zmien, fertility, rozvodovosti či transformácie rodinných foriem.

Zároveň však platí, že formálne poznanie má svoje vnútorné limity. Redukcia rodinného života na súbor premenných môže viesť k strate významov, ktoré aktéri pripisujú vlastným skúsenostiam. Môžeme sa vrátiť k Millsovi, ktorý upozorňuje, že bez prepojenia individuálnych biografií so spoločenskými štruktúrami hrozí, že empirické poznanie zostane analyticky presné, no sociologicky plytké.

Z poznávacieho hľadiska teda formálne poznanie predstavuje nevyhnutný, ale nie postačujúci stupeň poznania rodiny. Jeho sila spočíva v metodologickej disciplíne, systematickosti a možnosti porovnávania, no jeho slabina je v obmedzenej schopnosti zachytiť významovú a procesnú dimenziu rodinného života, celkovo dynamiku rodinného správania. Práve reflexia týchto limitov otvára priestor pre postformálne, kritické a integračné prístupy k empirickému výskumu rodiny.

**Základný epistemologický rozdiel**

Rozdiel medzi predformálnymi prvkami (4.1) a formálnym poznaním (4.2) v kvantitatívnom výskume rodiny nespočíva v použití dát, ale v spôsobe ich spracovania a reflexie. Kým predformálne poznanie vstupuje do výskumu implicitne a nereflektovane, formálne poznanie sa usiluje tieto východiská metodologicky kontrolovať.

## Prehľadné porovnanie

| Dimenzia | 4.1 Predformálne prvky | 4.2 Formálne poznanie |
|---|---|---|
| Zdroj poznania | každodenné predstavy, normy, „zdravý rozum“ | teória, metodológia, operacionalizácia |
| Povaha kategórií | samozrejmé, normatívne | explicitne definované |
| Vzťah k hodnotám | implicitný, nereflektovaný | deklarovaná snaha o neutralitu |
| Práca s dátami | selektívna, intuitívna | systematická, štatisticky kontrolovaná |
| Interpretácia | naturalizujúca („takto to je“) | analytická („takto to meriame“) |
| Poznávacie riziko | normativita, ideológia | redukcionizmus |

## Poznávacia pointa porovnania

*Predformálne poznanie* (4.1)

Funguje ako *neviditeľné východisko* výskumu: určuje, čo sa považuje za problém, normu a odchýlku, no samo nie je predmetom analýzy.

*Formálne poznanie* (4.2)

Predstavuje *metodologickú racionalizáciu* týchto východísk: snaží sa ich premeniť na merateľné premenné a podrobiť ich kontrole.

Rozdiel teda nie je v tom, že by formálne poznanie bolo „bez hodnôt“, ale v tom, že sa usiluje hodnotové predpoklady metódou logicky sprehľadniť, ukotviť a uchopiť. .

Ak 4.1 ukazuje, že kvantitatívny výskum rodiny nikdy nezačína

hodnotovo neutrálne a 4.2 ukazuje, ako sa tieto hodnoty metodologicky kontrolujú, potom 4.3 (pozri nižšie) sa pýta, do akej miery je táto kontrola sama dostatočná a aké sú jej limity. Rozdiel medzi predformálnymi a formálnymi prvkami v kvantitatívnom výskume rodiny spočíva v tom, že predformálne poznanie pôsobí ako nereflektovaný hodnotový rámec, zatiaľ čo formálne poznanie sa ho snaží metodologicky kontrolovať, no nie úplne odstrániť.

## *Postformálne poznanie v kvantitatívnom výskume rodiny*

Postformálne poznanie predstavuje epistemologicky reflexívnu fázu kvantitatívneho výskumu rodiny, v ktorej sa formálne metodologické postupy nezrušujú, ale sú kriticky prehodnocované, kontextualizované a integrované do širšieho rámca sociálneho porozumenia. Tento prístup vychádza z presvedčenia, že empirické dáta nie sú priamym zrkadlom sociálnej reality, ale výsledkom teoretických, metodologických a hodnotových rozhodnutí výskumníka.

Z epistemologického hľadiska postformálne poznanie odmieta naivný pozitivizmus, ktorý predpokladá úplnú objektivitu a hodnotovú neutralitu výskumu. Namiesto toho sa opiera o postpozitivistickú tradíciu, podľa ktorej je poznanie vždy pravdepodobnostné, kontextovo podmienené a falzifikovateľné. Aj empiricky úspešné paradigmy sú historicky prechodné a vzhľadom na nové sociálne podmienky podliehajú kritickej revízii, ako to so svojej práci zdôrazňuje T.S. Kuhn (1962).

V oblasti výskumu rodiny sa postformálne poznanie prejavuje predovšetkým v reflexii procesov operacionalizácie. Výskumník si uvedomuje, že premenné ako „rodinná stabilita“, „rodičovská kompetencia“ či „kvalita partnerského vzťahu“ nie sú neutrálne deskriptory, ale analytické konštrukty, ktoré zvýrazňujú niektoré aspekty reality a iné potláčajú. Táto reflexia vedie k opatrnejšej interpretácii štatistických výsledkov a k dôrazu na ich sociálny a kultúrny kontext.

Postformálny prístup sa ďalej prejavuje v práci s neistotou a komplexitou. Namiesto jednoznačných kauzálnych vysvetlení sa pozornosť presúva k pravdepodobnostným vzťahom, viacúrovňovým modelom a analýze interakcií medzi individuálnymi, rodinnými a štrukturálnymi faktormi. Rodina je chápaná ako dynamický proces, ktorý nemožno plne vysvetliť prostredníctvom izolovaných premenných. Významným znakom postformálneho poznania v kvantitatívnom výskume rodiny je aj otvorenosť voči metodologickej integrácii. Kvantitatívne dáta sú chápané ako jedna z rovín poznania, ktorá môže byť obohatená kvalitatívnymi interpretáciami, historickou analýzou či diskurzívnym kontextom. Takýto prístup umožňuje prekonať redukcionizmus čisto štatistických vysvetlení a priblížiť sa komplexnému porozumeniu rodinných procesov.

Postformálne poznanie zároveň kladie dôraz na reflexívnu pozíciu výskumníka. Výskumník si uvedomuje vlastnú účasť na konštrukcii poznania a explicitne tematizuje svoje teoretické východiská, hodnotové orientácie a výskumné rozhodnutia. Tento postoj je v súlade s kritickou tradíciou sociálnych vied, ktorá upozorňuje na vzťah medzi poznaním, mocou a sociálnou nerovnosťou.

V kontexte výskumu rodiny má postformálny prístup osobitný význam, keďže umožňuje prekonať jednostranné naratívy o „kríze rodiny“ či „úpadku rodičovstva“. Týmto spôsobom argumentuje aj A. Hochschild, keď hovorí, že zmeny v rodinných vzťahoch nemožno interpretovať bez analýzy širších štrukturálnych podmienok, ako sú transformácie trhu práce, rodové nerovnosti a sociálne politiky (Hochschild, 1989).

Z poznávacieho hľadiska teda postformálne poznanie neznamená odmietnutie kvantitatívneho výskumu rodiny, ale jeho poznávacie dozretie. Kvantitatívny výskum sa stáva reflexívnym, kontextualizovaným a otvoreným voči dialógu s inými poznávacími prístupmi. Práve v tomto zmysle predstavuje postformálne poznanie nevyhnutný predpoklad syntézy kvantitatívneho a kvalitatívneho skúmania rodiny.

## *Syntéza poznávacej triády kvantitatívneho výskumu rodiny*

Analýza kvantitatívneho výskumu rodiny prostredníctvom predformálneho, formálneho a postformálneho štýlu poznania ukazuje, že tieto roviny netvoria izolované fázy výskumného procesu, ale vzájomne prepojenú triádu. Každá z nich plní špecifickú funkciu v produkcii empirického poznania a zároveň nesie vlastné poznávacie riziká.

Predformálne prvky (4.1) predstavujú nevyhnutné východisko kvantitatívneho výskumu. Vstupujú doň prostredníctvom každodenných predstáv o rodine, normatívnych modelov rodinného

života a implicitných hodnotových rámcov. Tieto prvky určujú, čo je považované za problém, normu alebo odchýlku, no zostávajú často nereflektované. Ich poznávacím rizikom je vedomá či častejšie nevedomá naturalizácia rozšírených sociálnych a historických konštruktov.

Formálne poznanie (4.2) predstavuje metodologickú racionalizáciu týchto východísk. Prostredníctvom operacionalizácie, štatistického merania a analytických postupov sa usiluje predformálne významy disciplinovať a podrobiť intersubjektívnej kontrole. Zároveň však redukuje komplexnú realitu rodiny na merateľné premenné, čím vzniká napätie medzi metodologickou presnosťou a významovou hĺbkou. Postformálne poznanie (4.3) napokon reflektuje limity samotnej formalizácie. Upozorňuje na to, že ani metodologicky korektný kvantitatívny výskum nie je neutrálny, keďže jeho kategórie, indikátory a interpretácie sú historicky a spoločensky podmienené. Postformálny prístup preto neodmieta kvantitatívny výskum, ale zasadzuje ho do širšieho sociálneho kontextu moci.

Z poznávacieho hľadiska možno kvantitatívny výskum rodiny chápať ako proces, v ktorom predformálne poznanie poskytuje významové východiská, formálne poznanie zabezpečuje metodologickú kontrolu a postformálne poznanie umožňuje kritickú reflexiu a integráciu. Zmyslom tejto triády nie je eliminácia predchádzajúcich štýlov poznania, ale ich reflexívna syntéza, ktorá vedie k hlbšiemu a zrelšiemu empirickému poznaniu rodiny. Táto syntéza zároveň vytvára logický prechod ku kvalitatívnemu výskumu rodiny, v ktorom sa rovnaká poznávacia triáda uplatňuje v odlišných metodologických podmienkach, no s rovnakou potrebou reflexivity a kontroly predformálnych významov.

## Zhrnutie jednou vetou

Kvantitatívny výskum rodiny možno epistemologicky chápať ako triádu, v ktorej predformálne významy vstupujú do výskumu, formálne postupy ich metodologicky kontrolujú a postformálna reflexia odhaľuje ich limity a spoločenskú podmienenosť.

# Kvalitatívny výskum rodiny v optike troch štýlov myslenia

Poznávacia reflexia kvantitatívneho výskumu rodiny nám prirodzene otvára otázku hraníc merateľnosti sociálnej reality. Mnohé aspekty rodinného života – významy, interpretácie, emócie, konflikty a identity – nie je možné adekvátne zachytiť prostredníctvom štandardizovaných indikátorov bez straty ich významovej hĺbky. Práve v tomto bode vstupuje do empirického poznávania kvalitatívny výskum rodiny.

Kvalitatívny výskum vychádza z odlišného poznávacieho predpokladu než kvantitatívny prístup. Zameriava sa na porozumenie (Verstehen), nie na vysvetlenie v zmysle kauzálnych zákonitostí. Rodina je v tomto rámci chápaná nie primárne ako súbor premenných, ale ako proces vytvárania významov v konkrétnych sociálnych a historických kontextoch. Môžeme sa znovu vrátiť k Millsovi, bez prepojenia individuálnych skúseností so širšími spoločenskými štruktúrami zostáva empirické poznanie neúplné (Mills, 1959).

Prechod ku kvalitatívnemu výskumu rodiny neznamená odmietnutie kvantitatívnych poznatkov, ale ich epistemologické doplnenie. Ide o posun od otázky „koľko“ a „ako často“ k otázkam „ako“, „prečo“ a „aký význam tomu aktéri pripisujú“. Tento posun je v súlade s postformálnou epistemológiou, ktorá zdôrazňuje pluralitu poznávacích prístupov a potrebu ich integrácie. Mimoriadne dôležitú úlohu zohráva zistenie dôležitosti a významu, aký má daný postoj a správanie pre samotného aktéra.

V nasledujúcej kapitole sa preto pozornosť sústreďuje na kvalitatívny výskum rodiny analyzovaný prostredníctvom rovnakého poznávacieho rámca troch štýlov poznania – predformálneho, formálneho a postformálneho. Tento paralelný analytický postup umožní nielen porovnanie oboch výskumných prístupov, ale aj ich dynamickú syntézu v rámci empirického poznávania rodinnej reality.

## *Predformálne poznanie v kvalitatívnom výskume rodiny*

Kvalitatívny výskum rodiny je často vnímaný ako metodologická alternatíva ku kvantitatívnemu prístupu, ktorá umožňuje hlbšie porozumenie významom, skúsenostiam a interpretáciám aktérov. Práve jeho blízkosť k prežívaniu a každodennej skúsenosti však spôsobuje, že je osobitne náchylný na prenikanie predformálnych epistemologických prvkov. Tieto prvky majú podobu intuitívneho porozumenia, naratívneho myslenia a implicitných hodnotových rámcov, ktoré môžu oslabiť analytickú prísnosť výskumu, pokiaľ nie sú reflexívne kontrolované. Základným zdrojom predformálneho poznania v kvalitatívnom výskume rodiny je bezprostredná skúsenosť výskumníka s rodinným životom. Keďže každý výskumník je zároveň členom nejakej rodiny, disponuje bohatým súborom samozrejmých predstáv o rodičovstve, partnerských vzťahoch, rodových rolách či generačných konfliktoch. Tieto predstavy vstupujú do výskumného procesu už v štádiu formulácie výskumného problému a výberu respondentov. Ako upozorňujú Berger a Luckmann (1966), každodenné poznanie má tendenciu javiť sa ako samozrejmé a nespochybniteľné, hoci ide o sociálne konštruovaný systém významov.

Výrazným predformálnym prvkom je nekontrolovaná empatia vo vzťahu k respondentom. Kvalitatívny výskum rodiny často pracuje s intímnymi témami, ako sú partnerské konflikty, rodičovské zlyhania, rozvody či starostlivosť o deti. Empatické porozumenie je síce nevyhnutným predpokladom získania dát, no bez analytickej disciplíny môže viesť k nekritickému preberaniu interpretácií respondentov. V takom prípade sa výskum posúva od vedeckého porozumenia k naratívnemu opisovaniu skúseností.

Predformálne poznanie sa prejavuje aj v tendencii naturalizovať subjektívne významy. Výpovede respondentov sú niekedy interpretované ako priame odrazy sociálnej reality, bez dostatočného zohľadnenia diskurzívnych rámcov, v ktorých sú formulované. Dôsledné použitie sociologickej imaginácie nás upozorňuje, že osobné skúsenosti jednotlivcov nemožno chápať izolovane od spoločenských štruktúr, ktoré ich podmieňujú. Ak kvalitatívny výskum zostane na úrovni individuálnych príbehov, riskuje návrat k predvedeckému poznaniu, k lepšiemu či horšiemu literárnemu spracovaniu. Ďalším zdrojom predformálnych prvkov je hodnotová identifikácia výskumníka s určitým modelom rodiny. Výskumník môže nevedome preferovať konkrétne formy rodinného usporiadania, napríklad stabilné manželstvo alebo intenzívne rodičovstvo, a tieto preferencie následne ovplyvňujú interpretáciu dát. Takýto normatívny rámec môže viesť k moralizujúcim záverom, ktoré prekračujú hranicu medzi analýzou a hodnotením.

Predformálne poznanie sa v kvalitatívnom výskume rodiny prejavuje aj v anekdotickom uvažovaní, keď sú jednotlivé prípadové štúdie alebo silné naratívy generalizované bez dostatočnej analytickej opory. Hoci kvalitatívny výskum nepracuje s reprezentatívnosťou

v štatistickom zmysle, vyžaduje si poznávaciu disciplínu v práci s empirickým materiálom. Bez nej sa výskum môže zmeniť na ilustráciu vopred prijatých presvedčení. Z poznávacieho hľadiska je preto nevyhnutné chápať predformálne poznanie v kvalitatívnom výskume rodiny nie ako chybu, ale ako východiskovú vrstvu poznania, ktorá musí byť metodologicky spracovaná a reflexívne kontrolovaná. Ako upozorňujú a zdôrazňujú Glaser a Strauss, systematická analýza kvalitatívnych dát nám umožňuje transformovať každodenné významy do teoreticky relevantného poznania.

Predformálne poznanie tak v kvalitatívnom výskume rodiny plní ambivalentnú funkciu: na jednej strane umožňuje hlboký kontakt s empirickou realitou, na druhej strane predstavuje poznávacie riziko návratu k predvedeckému, intuitívnemu chápaniu rodinného života. Práve preto je jeho reflexia nevyhnutným predpokladom pre prechod k formálnym a postformálnym podobám kvalitatívneho poznania.

## *Formálne prvky v kvalitatívnom výskume rodiny*

Formálne prvky v kvalitatívnom výskume rodiny predstavujú metodologickú odpoveď na riziká predformálneho poznania. Ich cieľom nie je eliminovať subjektivitu, ale systematicky ju spracovať, transparentne zdokumentovať a podrobiť analytickej kontrole. Kvalitatívny výskum sa tak epistemologicky posúva od intuitívneho porozumenia k vedecky zdôvodnenému výkladu rodinnej reality.

Základným znakom formálneho poznania v kvalitatívnom výskume rodiny je systematickosť výskumného postupu. Na rozdiel od bežného

rozprávania rodinných príbehov pracuje kvalitatívny výskum s jasne vymedzeným výskumným problémom, výberom prípadov a explicitne formulovanými analytickými krokmi. Ako zdôrazňujú Glaser a Strauss. Kvalitatívna analýza si vyžaduje systematický postup, ktorý umožňuje premeniť empirické pozorovania na teoreticky relevantné kategórie často zdôrazňujú Glaser a Strauss v už predtým spomínanej publikácii. Kľúčovým formálnym prvkom je kódovanie empirického materiálu. Výpovede členov rodín, terénne poznámky a naratívne dáta sú rozčleňované na analytické jednotky, ktoré sú následne porovnávané, zoskupované a abstrahované. Tento proces umožňuje prekročiť úroveň individuálnych príbehov a identifikovať vzorce v prežívaní a organizácii rodinného života. Kódovanie tak plní poznávaciu funkciu mosta medzi konkrétnou skúsenosťou a teoretickým poznaním.

Formálne poznanie sa v kvalitatívnom výskume rodiny prejavuje aj v analytickej indukcii. Na rozdiel od deduktívneho testovania hypotéz ide o proces postupného spresňovania teoretických tvrdení na základe systematického porovnávania prípadov. Tento postup umožňuje rozvíjať teóriu „zdola“, pričom empirické dáta slúžia ako korektív pôvodných predpokladov výskumníka. Ideálnym výsledkom teda nie je univerzálna generalizácia, ale teoretická naplnenosť a ukotvenosť. Dôležitým formálnym prvkom je aj transparentnosť a dokumentácia výskumného procesu. Kvalitatívny výskum rodiny kladie dôraz na podrobný opis zberu dát, analytických rozhodnutí a interpretácií. Tento postup umožňuje intersubjektívnu kontrolu výskumu a zvyšuje jeho dôveryhodnosť. Ako uvádza Yin, kvalitatívna analýza musí byť založená na jasne sledovateľnom reťazci dôkazov, ktorý prepája empirický materiál so závermi výskumu (Yin, 2018).

Formálne poznanie sa prejavuje aj v triangulácii dát a perspektív. Kombinovanie rôznych zdrojov informácií, metód a analytických pohľadov umožňuje overovať interpretácie a znižovať riziko jednostrannosti. V kontexte výskumu rodiny môže ísť napríklad o kombináciu rozhovorov s rodičmi a deťmi, analýzu dokumentov a pozorovanie každodenných interakcií.

Z poznávacieho hľadiska majú formálne prvky v kvalitatívnom výskume rodiny ambivalentný charakter. Na jednej strane chránia výskum pred subjektivizmom a nekontrolovanou empatiou, na druhej strane však nesmú viesť k mechanickému aplikovaniu analytických postupov, ktoré by potlačili významovú hĺbku skúmaných javov. Formálne poznanie je preto v kvalitatívnom výskume chápané ako prostriedok, nie cieľ.

Formálne prvky umožňujú kvalitatívnemu výskumu rodiny dosiahnuť epistemologický status vedeckého poznania, pričom si zachováva citlivosť na kontext, význam a procesualitu rodinného života. Tým vytvárajú nevyhnutný most k postformálnemu, reflexívnemu poznaniu, ktoré presahuje metodologickú disciplínu smerom k dynamickému a reflexivnému porozumeniu sociálnej reality rodiny.

## *Postformálne poznanie v kvalitatívnom výskume rodiny*

Postformálne poznanie predstavuje poznávací vrchol kvalitatívneho výskumu rodiny, v ktorom sa formálne metodologické postupy spájajú s reflexívnym, kontextovým a dialektickým porozumením

sociálnej reality. Na rozdiel od formálneho poznania, ktoré zabezpečuje analytickú disciplínu, postformálne poznanie tematizuje podmienky samotného poznávania, vrátane pozície výskumníka, historickej situovanosti dát a mocenských vzťahov, ktoré prenikajú do rodinného života.

Základným znakom postformálneho poznania je reflexivita. Výskumník už nie je chápaný ako neutrálny pozorovateľ, ale ako aktívny účastník procesu konštrukcie poznania. Jeho teoretické východiská, hodnotové orientácie a osobné skúsenosti sa stávajú explicitným predmetom analýzy. Tento prístup nadväzuje na interpretatívnu a kritickú tradíciu sociálnych vied, podľa ktorej je poznanie vždy osobnostne situované. Ako upozorňujú Berger a Luckmann (1966), sociálna realita je neustále vytváraná a udržiavaná prostredníctvom významov a interpretácií.

V kontexte výskumu rodiny sa postformálne poznanie prejavuje v chápaní rodiny ako procesu, nie ako statickej inštitúcie. Rodinné vzťahy sú analyzované ako dynamické, historicky premenlivé a vnútorne rozporné. Kvalitatívny výskum sa v tejto fáze zameriava na to, ako členovia rodín vytvárajú, vyjednávajú a transformujú významy rodičovstva, partnerstva, starostlivosti či autority v konkrétnych sociálnych podmienkach. Rodina je vytváraná činnosťmi a aktivitami jej účastníkov, výskumne ju môžeme uchopiť cez koncept „doing family“ (Morgan, 1996).

Postformálny prístup zároveň umožňuje dynamickú interpretáciu empirických dát. Výpovede respondentov nie sú chápané ani ako čisto subjektívne názory, ani ako priame odrazy objektívnej reality, ale ako významové praktiky sprostredkované sociálnymi

štruktúrami. Koncept sociologickej imaginácie umožňuje pochopiť individuálne biografie len v prepojení s historickými a spoločenskými podmienkami, ktoré ich formujú. Dôležitým aspektom postformálneho poznania je aj kritická perspektíva.

Kvalitatívny výskum rodiny sa neobmedzuje na opis rodinných skúseností, ale analyzuje aj nerovnosti, mocenské vzťahy a ideologické rámce, ktoré tieto skúsenosti štruktúrujú. Rodina je skúmaná v súvislosti s rodovými nerovnosťami, sociálnou stratifikáciou, pracovným trhom a sociálnymi politikami. Ako ukazuje aj Hochschild, zmeny v rodinných praktikách nemožno oddeliť od širších štrukturálnych premien spoločnosti (Hochschild, 1989). Postformálne poznanie v kvalitatívnom výskume rodiny sa vyznačuje aj epistemologickou pluralitou. Neusiluje sa o jediný „správny“ výklad, ale pracuje s viacerými perspektívami, protirečeniami a ambivalenciami. Pravda je chápaná ako kontextová, dočasná a intersubjektívne vyjednávaná. Tento prístup neznamená relativizmus, ale uvedomenie si hraníc poznania a zodpovednosti výskumníka za interpretáciu dát.

Z poznávacieho hľadiska tak postformálne poznanie nepredstavuje odmietnutie formálnych metodologických postupov v kvalitatívnom výskume, ale ich presiahnutie smerom k reflexívnej a dynamickej syntéze. Kvalitatívny výskum rodiny sa v tejto fáze stáva nástrojom hlbokého porozumenia sociálnej reality, ktorý dokáže integrovať empirické dáta, významy aktérov aj kritickú analýzu spoločenských podmienok.

# Syntéza kvantitatívneho a kvalitatívneho výskumu rodiny

Syntéza kvantitatívneho a kvalitatívneho výskumu rodiny vychádza z predpokladu, že tieto dva prístupy nepredstavujú protikladné, navzájom sa vylučujúce poznávacie paradigmy, ale komplementárne roviny poznania sociálnej reality. Ich tradičné stavanie do opozície je výsledkom formálneho, nedialektického myslenia, ktoré redukuje empirické poznanie na otázku metódy, nie na otázku spôsobu poznávania.

Kvantitatívny výskum rodiny prináša štrukturálny pohľad na rodinné procesy. Umožňuje identifikovať vzorce, trendy a sociálne rozdiely v oblastiach, ako sú fertilita, rozvodovosť, deľba práce v domácnosti či medzigeneračné vzťahy. Jeho silnou stránkou je schopnosť generalizácie a porovnávania, no jeho limitom je redukcia rodinnej reality na súbor merateľných premenných. Bez reflexie sa tak môže stať nástrojom naturalizácie historicky a kultúrne podmienených modelov rodiny.

Kvalitatívny výskum rodiny naopak poskytuje významové a procesné porozumenie rodinnému životu. Zameriava sa na to, ako členovia rodín interpretujú svoje skúsenosti, ako vyjednávajú role, identitu a vzťahy a ako prežívajú sociálne zmeny. Jeho silnou stránkou je citlivosť na kontext, význam a dynamiku, no jeho rizikom je strata analytickej disciplíny alebo návrat k predformálnemu, intuitívnemu poznaniu, pokiaľ nie je metodologicky kontrolovaný. Syntéza spočíva v postformálnom prekonaní tejto opozície.

Kvantitatívne a kvalitatívne poznanie sú chápané ako dve roviny jednej sociálnej reality: kvantitatívny výskum odpovedá predovšetkým na otázky *rozsahu, distribúcie a štruktúry*, zatiaľ čo kvalitatívny výskum odpovedá na otázky *významu, procesu a skúsenosti*. Ich integrácia umožňuje komplexné porozumenie rodiny ako sociálnej inštitúcie aj ako každodennej žitej reality.

V tomto zmysle predstavuje zmiešaný, reflektovaný výskumný prístup poznávania najzrelšiu formu empirického poznania rodiny. Nejde o mechanické kombinovanie metód, ale o vedomú integráciu rôznych štýlov poznania, v ktorej sú predformálne významy reflektované, formálne postupy metodologicky kontrolované a postformálne interpretácie kriticky situované do širšieho spoločenského kontextu.

# Kritický rámec interpretácie výskumu rodiny na súčasnom Slovensku

Interpretácia empirického výskumu rodiny na súčasnom Slovensku si vyžaduje kritický poznávací rámec, ktorý prekračuje deskriptívny opis štatistických trendov a individuálnych skúseností. Rodina je v slovenskom spoločenskom kontexte nielen sociálnou inštitúciou, ale aj symbolicky silne regulovaným priestorom, v ktorom sa pretínajú politické diskurzy, morálne normy, náboženský vplyv, národná identita a sociálne nerovnosti. Bez reflexie týchto súvislostí sa empirické poznanie rodiny ľahko stáva nástrojom reprodukcie dominantných mocenských rámcov.

### *1. Poznanie rodiny ako normatívne regulovaný diskurz*

V slovenskom verejnom a politickom diskurze je rodina často prezentovaná ako hodnotový základ spoločnosti, pričom implicitne ide o normatívny model heterosexuálnej, manželskej a reprodukčne orientovanej rodiny. Tento model následne preniká aj do výskumných rámcov – do formulácie výskumných otázok, výberu indikátorov a interpretácie dát.

Z kritickej perspektívy je potrebné skúmať:

- aké definície rodiny výskum používa,
- ktoré rodinné formy sú považované za „štandardné“ a ktoré za „odchýlky“,
- a do akej miery výskum nevedome legitimizuje normatívne predstavy prítomné v politickom diskurze.

Týmto smerom uvažuje už citovaný Michel Foucault, podľa ktorého poznanie funguje ako súčasť diskurzu moci – určuje, čo je normálne, legitímne a mysliteľné.

### *2. Kvantitatívne dáta a ich symbolická moc*

Kvantitatívne výskumy rodiny na Slovensku (napr. údaje o sobášnosti, rozvodovosti, fertilite) sú často interpretované ako objektívny obraz „stavu rodiny“. Kritický rámec však upozorňuje, že štatistické ukazovatele nie sú neutrálne, ale nesú symbolickú moc.

Interpretácia dát zo zdrojov ako Štatistický úrad Slovenskej republiky často:

- implicitne hodnotí zmeny ako „úpadok“ alebo „krízu rodiny“,
- individualizuje štrukturálne problémy (ekonomická neistota, dostupnosť bývania, sociálna politika) a
- presúva zodpovednosť z inštitúcií na jednotlivé rodiny.

V duchu Pierre Bourdieu možno tieto štatistiky chápať ako formu symbolického násilia, ak sú interpretované bez ohľadu na existujúce sociálne nerovnosti.

### *3. Sociálna nerovnosť a selektívna viditeľnosť rodín*

Kritický rámec si všíma, že výskum rodiny na Slovensku často pracuje so selektívnou viditeľnosťou:

- rodiny strednej triedy sú implicitnou normou,
- rodiny v chudobe, rómske rodiny, jednorodičovské domácnosti alebo rodiny v neformálnych vzťahoch sú skúmané najmä cez optiku rizika.

Takýto prístup môže viesť k patologizácii určitých skupín a k reprodukcii sociálnych nerovností. Kritická interpretácia sa preto pýta:

- koho výskum reprezentuje a koho marginalizuje,
- či sú skúmané aj štrukturálne príčiny rodinných stratégií,
- alebo len ich dôsledky.

### *4. Kvalitatívny výskum a riziko depolitizácie skúsenosti*

Aj kvalitatívny výskum rodiny na Slovensku potrebuje kritickú interpretáciu. Hoci prináša hlboký vhľad do skúseností aktérov, existuje riziko, že:

- sociálne nerovnosti budú interpretované ako individuálne životné voľby,
- adaptívne stratégie rodín budú chápané ako osobné zlyhania alebo úspechy.

Znovu si môžeme pomôcť Millsovou sociologickou imagináciou a prepojiť osobné biografie s verejnými otázkami – napríklad prežívanie neistoty v rodine s charakterom pracovného trhu, sociálnej politiky a regionálnych rozdielov.

## *5. Postformálna interpretácia: rodina ako proces v kontexte moci*

Postformálny kritický rámec interpretuje rodinu na súčasnom Slovensku ako:

- proces vyjednávania medzi normami a možnosťami,
- reakciu na štrukturálne obmedzenia,
- priestor, kde sa moc prejavuje jemne, symbolicky a každodenne,
- priestor, kde je spoločenský tlak individuálne transformovaný, prežívaný a reflektovaný.

Výskum rodiny by sa preto nemal pýtať len:

„Ako rodiny fungujú?“

ale najmä:

„V akých mocenských a nerovnostných podmienkach sú nútené fungovať práve takto?“

### *Zhrnutie kritického rámca*

Kritický rámec interpretácie výskumu rodiny na súčasnom Slovensku vychádza z predpokladu, že:

- poznanie rodiny je normatívne,
- empirické dáta môžu reprodukovať alebo spochybňovať

sociálne nerovnosti,
- postformálne poznávanie umožňuje reflexívne a zodpovedné porozumenie rodinnému životu.

Takto koncipovaný rámec mení empirický výskum rodiny z nástroja deskripcie na nástroj kritického porozumenia spoločnosti. V týchto súvislostiach vyvstáva pre výskumníka potreba prehodnotiť aj terminológiu súvisiacu s výskumom rodiny. Počnúc samotným pojmom rodina, ktorý je účelnejšie používať vo forme adjektíva – napr. rodinné správanie, rodinné aktivity a pod, ktoré sú takto interpretované samotnými aktérmi. Na riziká spojené s používaním pojmu rodina upozorňujú v tomto zmysle aj viacerí súčasní autori (Morgan, 1996; Holdsworth & Morgan, 2005; Giddens & Sutton, 2021).

## Aplikácia kritického rámca na konkrétne typy dát o rodine na súčasnom Slovensku

### 1.1 Sobášnosť, rozvodovosť a diskurz „krízy rodiny“

Kvantitatívne údaje o vývoji sobášnosti a rozvodovosti na Slovensku sú často interpretované ako indikátory „oslabovania“ alebo „krízy“ rodiny. Pokles počtu uzatvorených manželstiev a stabilne vysoká rozvodovosť, publikované najmä prostredníctvom výstupov Štatistický úrad Slovenskej republiky, sú v mediálnom aj politickom diskurze prezentované ako dôkaz hodnotového úpadku či rizika.

Kritický interpretačný rámec však upozorňuje, že:
- manželstvo je len jednou historicky špecifickou formou rodinného správania,
- jeho pokles neznamená automaticky rozpad rodinných

väzieb a
- štatistické ukazovatele nezachytávajú kvalitu vzťahov ani neformálne rodinné stratégie.

Postformálna interpretácia presúva pozornosť od morálneho hodnotenia k otázkam:
- nové možnosti výberu partnera
- zmeny v dospievaní
- dostupnosti bývania,
- ekonomickej neistoty mladých dospelých,
- nestability pracovných dráh a
- regionálnych rozdielov medzi západom a východom Slovenska.

Rozvodovosť sa tak neinterpretuje ako individuálne zlyhanie, ale ako štrukturálne podmienený jav, ktorý odráža napätie medzi normami rodinného života a reálnymi sociálnymi podmienkami.

## 1.2 Fertilita a reprodukčné stratégie ako triedne podmienené správanie

Pokles úhrnnej plodnosti na Slovensku býva často interpretovaný ako „demografický problém“ alebo „nezodpovednosť mladých generácií“. Kritický rámec však poukazuje na to, že reprodukčné správanie je sociálne diferencované.

Z epistemologického hľadiska je dôležité, že:
- fertilita nie je len biologickým, ale sociálnym a triednym javom,
- rozhodnutia o rodičovstve sú viazané na ekonomické zdroje,

pracovné podmienky a rodovú nerovnosť a
- univerzálne interpretácie zakrývajú rozdiely medzi sociálnymi skupinami.

Postformálna interpretácia odmieta rámec „neochoty mať deti“ a nahrádza ho otázkou:

„Za akých sociálnych a inštitucionálnych podmienok je rodičovstvo pre rôzne skupiny obyvateľstva uskutočniteľné?“

### 1.3 Jednorodičovské domácnosti a selektívna patologizácia

Jednorodičovské rodiny sú v slovenskom výskume a politike často konštruované ako „rizikové domácnosti“.

Kritický rámec upozorňuje, že ide o selektívnu poznávaciu optiku, ktorá:

- zamieňa štrukturálne znevýhodnenie za rodinnú „nefunkčnosť“,
- individualizuje chudobu a sociálne riziká a
- posilňuje stigmatizáciu, najmä voči ženám.

Postformálna interpretácia presúva analytický dôraz:

- z rodinnej formy na sociálne podmienky,
- z deficitu na adaptívne stratégie prežitia,
- z morálneho hodnotenia na analýzu nerovností.

**Modelová kritická interpretácia výsledkov výskumu rodiny**

Príklad: „Výskum ukazuje nárast jednorodičovských domácností a ich zvýšené riziko chudoby."

*Bežná (formálna) interpretácia:*

Jednorodičovské rodiny predstavujú nestabilnú formu rodinného života, ktorá zvyšuje riziko chudoby a sociálneho vylúčenia detí.

*Kritická postformálna interpretácia:*

Nárast jednorodičovských domácností nemožno interpretovať izolovane od širších spoločenských procesov. Zvýšené riziko chudoby nie je dôsledkom samotnej rodinnej formy, ale výsledkom kombinácie rodovej nerovnosti, trhu práce a sociálnej politiky. Jednorodičovské rodiny sú zraniteľné nie preto, že by boli „neúplné", ale preto, že fungujú v prostredí, ktoré predpokladá model dvojpríjmovej domácnosti.

Z epistemologického hľadiska je potrebné reflektovať:

- normatívny charakter pojmu „úplná rodina",
- triedne a rodové rozdelenie zdrojov,
- spôsob, akým výskum môže reprodukovať stigmu.

Takto koncipovaná interpretácia mení empirický výsledok:

- z morálneho hodnotenia na kritiku štruktúr,

- z individuálneho problému na verejnú otázku,
- z opisnej štatistiky na sociologickú analýzu moci a nerovnosti.

Aplikácia kritického rámca na výskum rodiny na súčasnom Slovensku ukazuje, že:

- empirické dáta nevypovedajú samy o sebe,
- interpretácia je vždy hodnotovo a politicky situovaná,
- postformálny prístup umožňuje transformovať výskum rodiny z nástroja normatívnej kontroly na nástroj kritického porozumenia spoločnosti.

# Metodologické implikácie postformálnej epistemológie pre budúci výskum rodiny

Poznávacia analýza empirického výskumu rodiny prostredníctvom predformálneho, formálneho a postformálneho štýlu poznania nepredstavuje len teoretické cvičenie, ale má priame metodologické dôsledky pre konštrukciu, realizáciu a interpretáciu budúcich výskumov rodiny v sociálnych vedách. Postformálna epistemológia kladie dôraz na vedomú reflexiu poznávacích predpokladov a vyžaduje zodpovednejší prístup k empirickým dátam.

### *Reflexívna konštrukcia výskumného problému*

Prvou metodologickou implikáciou je potreba reflexívneho formovania výskumného problému. Budúci výskum rodiny by nemal vychádzať z implicitných normatívnych predstáv o „normálnej“, „funkčnej“ alebo „stabilnej“ rodine, ale mal by tieto kategórie explicitne tematizovať ako analytické konštrukty. To znamená klásť si otázky:

> *„Z akého modelu rodiny výskum vychádza?“*
>
> *„Aké hodnotové predpoklady sú zabudované do výskumných otázok?“*
>
> *„Ktoré formy rodinného života zostávajú mimo analytického záujmu?“*.

Takýto postup nadväzuje na konštruktivistické chápanie sociálnej reality, podľa ktorého sú sociálne inštitúcie výsledkom historických a významových procesov.

### *Kritická operacionalizácia a interpretácia kvantitatívnych indikátorov*

V oblasti kvantitatívneho výskumu rodiny postformálne poznávanie vyžaduje kritickú operacionalizáciu premenných. Indikátory ako rozvodovosť, fertilita, deľba práce v domácnosti či stabilita partnerstva by nemali byť chápané ako priame ukazovatele kvality rodinného života, ale ako parciálne empirické reprezentácie komplexných sociálnych procesov.

Metodologickým dôsledkom je:

- opatrná interpretácia štatistických vzťahov,
- dôraz na kontextualizáciu dát a
- explicitné uvádzanie limitov generalizácie.

Ako sme už viackrát zdôraznili, bez prepojenia individuálnych údajov so širšími spoločenskými štruktúrami zostáva empirické poznanie analyticky neúplné.

### *Metodologická disciplína v kvalitatívnom výskume rodiny*

Pre kvalitatívny výskum rodiny vyplýva z postformálnej epistemológie potreba udržať rovnováhu medzi porozumením

a analytickou kontrolou. Hlboký kontakt s empirickým materiálom a empatické porozumenie skúsenostiam aktérov musia byť doplnené systematickými analytickými postupmi, ako sú kódovanie, analytická indukcia a triangulácia.

Metodologická implikácia spočíva v tom, že:

- subjektivita výskumníka má byť reflexívne tematizovaná, nie potláčaná,
- interpretácie musia byť ukotvené v empirických dátach,
- individuálne príbehy majú byť zasadené do širších sociálnych a historických súvislostí.

Tento prístup nadväzuje na zásady zakotvenej teórie, ktorá umožňuje transformovať každodenné významy na analyticky relevantné poznanie.

### *Uprednostnenie dynamicky reflektovaných zmiešaných dizajnov*

Jednou z najvýznamnejších metodologických implikácií postformálneho poznania je *uprednostnenie zmiešaných výskumných dizajnov*, ktoré vedome integrujú kvantitatívne a kvalitatívne prístupy. Nejde pritom o technickú kombináciu metód, ale o premyslenú syntézu rôznych štýlov poznania.

Zmiešaný dizajn umožňuje:

- kvantitatívne identifikovať štrukturálne vzorce rodinného správania,
- kvalitatívne porozumieť významom a procesom, ktoré tieto vzorce produkujú,
- kriticky interpretovať výsledky v kontexte sociálnych nerovností a historických zmien.

Takto koncipovaný výskum zodpovedá postformálnemu chápaniu vedy ako reflexívneho a spoločensky situovaného poznania.

### *Etická a spoločenská zodpovednosť výskumu rodiny*

Napokon, postformálna epistemológia zdôrazňuje etický rozmer empirického výskumu rodiny. Keďže rodina je normatívne silno zaťažená oblasť, výsledky výskumu môžu legitimizovať alebo spochybňovať spoločenské politiky, rodové usporiadania a predstavy o „správnom“ rodinnom živote.

Metodologickou implikáciou je preto potreba:

- transparentnosti výskumných predpokladov,
- opatrnosti pri normatívnych záveroch,
- zodpovednosti za spoločenské dôsledky výskumných interpretácií.

Ako ukazujú viaceré sociologické štúdie, empirické poznanie rodiny má vždy potenciál vstupovať do verejného diskurzu a ovplyvňovať sociálne praktiky.

### *Zhrnutie metodologickej implikácie*

Z epistemologickej analýzy vyplýva, že budúci výskum rodiny by mal byť:

- reflexívny (vedomý si vlastných predpokladov),
- metodologicky disciplinovaný (formálne kontrolovaný),
- postformálne integrovaný (dynamicky spájajúci rôzne štýly poznania) a
- spoločensky zodpovedný.

Takto koncipovaný empirický výskum rodiny presahuje úroveň technickej produkcie dát a stáva sa nástrojom hlbšieho porozumenia sociálnym procesom, ktoré formujú rodinný život v súčasnej spoločnosti.

# Záver

Cieľom tejto práce bolo analyzovať poznávanie - epistemológiu v empirickom výskume rodiny so zameraním na sociológii a to prostredníctvom optiky troch štýlov poznania – predformálneho, formálneho a postformálneho. Zároveň jej cieľom bolo aplikovať tento rámec na kvantitatívny aj kvalitatívny výskum. Analýza ukázala, že empirické poznanie rodiny nie je poznávanie homogénne, ale vzniká ako výsledok napätia a interakcie medzi rôznymi spôsobmi poznávania.

Predformálne poznanie sa ukázalo ako nevyhnutné východisko empirického výskumu, keďže poskytuje významové rámce, intuitívne porozumenie a motiváciu skúmania. Zároveň však predstavuje epistemologické riziko, pokiaľ zostáva nereflektované a nekontrolované. Formálne poznanie zabezpečuje metodologickú disciplínu, systematickosť a intersubjektívnu kontrolu poznania, no jeho redukcionistické tendencie obmedzujú schopnosť zachytiť komplexnú realitu rodinného života. Postformálne poznanie tieto limity neodstraňuje popretím predchádzajúcich štýlov, ale ich reflexívnou integráciou.

Výskum rodiny sa v tomto kontexte javí ako paradigmatický príklad sociálneho javu, ktorý si vyžaduje postformálny poznávací prístup. Rodina je zároveň štrukturálnou inštitúciou, historicky premenlivým sociálnym útvarom aj priestorom každodenných významov a emócií. Jej empirické poznanie preto nemôže byť redukované ani na štatistické ukazovatele, ani na individuálne príbehy bez analytického ukotvenia.

Z tohto hľadiska možno konštatovať, že zrelý empirický výskum rodiny je dynamický: vedome pracuje s predformálnymi význammi, opiera sa o formálne metodologické postupy a dosahuje postformálnu reflexivitu. Takto koncipovaný výskum má potenciál nielen deskriptívne mapovať rodinné zmeny, ale aj kriticky prispievať k porozumeniu sociálnych procesov, ktoré formujú rodinný život v súčasnej spoločnosti.

# Doslov

Táto práca vznikala z presvedčenia, že empirický výskum rodiny nemožno redukovať na súbor technických postupov ani na jednoduchú voľbu medzi kvantitatívnymi a kvalitatívnymi metódami. Rodina ako dynamický sociálny jav kladie na výskumníka osobitné epistemologické nároky práve preto, že stojí na priesečníku verejného a súkromného, štrukturálneho a prežívaného, objektívneho a významového. V tomto napätí sa ukazuje, že otázka *ako skúmame* je neoddeliteľná od otázky *ako poznávame*.

Optika predformálneho, formálneho a postformálneho štýlu poznania umožnuje uchopiť empirický výskum rodiny ako vývinovo štruktúrovaný proces. Ukázalo sa, že predformálne poznanie – hoci je často považované za prekonané – zostáva nevyhnutným východiskom empirického skúmania. Formálne poznanie poskytuje metodologickú disciplínu a intersubjektívnu kontrolu, no samo osebe nedokáže zachytiť komplexnosť rodinného života. Postformálne poznanie sa preto javí nie ako alternatíva k predchádzajúcim štýlom, ale ako ich reflexívna syntéza. Zvlášť významné a rovnako ilustratívne sa ukázalo uplatnenie tohto poznávacieho rámca na kvantitatívny a kvalitatívny výskum rodiny. Práca poukazuje na to, že oba prístupy obsahujú predformálne, formálne aj postformálne prvky, a že ich poznávacia hodnota závisí od miery reflexivity, s akou sú tieto prvky spracované. Integrácia kvantitatívneho a kvalitatívneho výskumu sa tak nejaví ako metodologický kompromis, ale ako poznávacia nevyhnutnosť.

Cieľom tejto práce nebolo ponúknuť definitívne odpovede, ale spresniť otázky, ktoré si empirický výskum rodiny musí klásť, ak má zostať vedecky relevantný a spoločensky zodpovedný. Poznávacia reflexia nie je prekážkou empirického výskumu, ale jeho podmienkou. Umožňuje výskumníkovi uvedomiť si hranice vlastného poznania, prevziať zodpovednosť za interpretácie a vyhnúť sa samozrejmostiam, ktoré sa v oblasti rodiny obzvlášť ľahko naturalizujú.

Ak má táto práca nejakú ambíciu do budúcnosti, potom je to ambícia prispieť k tomu, aby sa empirický výskum rodiny stal nielen metodologicky presnejším, ale aj epistemologicky zrelším. Rodina sa totiž dynamicky mení – a spolu s ňou sa musí meniť aj spôsob, akým ju poznávame.

## Bibliografia


Barney G. Glaser, & Anselm L. Strauss. (1967). *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. Chicago: Aldine Publishing Company.

Bourdieu, P. (1991). *Language and symbolic power*. Cambridge: Polity Press.

Foucault, M. (1980). *Power/knowledge: Selected interviews and other writings, 1972–1977*. . New York: Pantheon Books.

Giddens, A., & Sutton, P. W. (2021). *Sociology*. New York: Polity Press.

Hochschild, A. R. (1989). *The Second Shift: Working Parents and the Revolution at Home*. New York: Viking Penguin.

Holdsworth, C., & Morgan, D. (2005). *Transitions in Context: Leaving Home, Independence and Adulthood*. Great Britain: Open University Press.

Kuhn, T. S. (1962). *The Structure of Scientific Revolutions*. Chicago: University of Chicago Press.

Mills, C. W. (2008). *Sociologická imaginace*. Praha: SLON.

Morgan, D. H. (1996). *Family Connections: An Introduction to Family Studies*. Cambridge: Polity Press.

Peter L. Berger, & Thomas Luckmann. (1966). *The Social Construction of Reality*. New York: Doubleday / Anchor Books.

Weber, M. (1949). *The methodology of the social sciences (E. A. Shils & H. A. Finch, Trans. & Eds.)*. Glencoe, IL: The Free Press.

Yin, R. K. (2018). *Case Study Research and Applications Design and Methods*. New York: SAGE Publications.

Peter Guráň, Alojz Ritomský

**Poznávacie prístupy empirického výskumu v sociológii rodiny**

Vydanie prvé

**RECENZENTI**

Mgr. Ivana Novotná, PhD.
Mgr. Roman Hofreiter, PhD., univ. doc.

Vydavateľ

Filozofická fakulta, Trnavskej univerzity v Trnave
Hornopotočná 23, 918 43 Trnava

© Peter Guráň, 2026
© Alojz Ritomský, 2026
© Katedra sociológie, FF TU v Trnave, 202
© Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2026

ISBN 978-80-568-0871-9